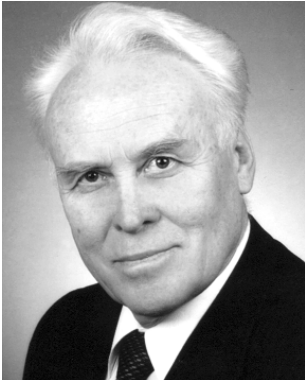

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ ВЛАДИ

В. СІРЕНКО

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
академік АПрН України*

Категорія «влада» є такою, що найчастіше цікавить дослідників і практиків, проте ця обставина не зробила її більш зрозумілою і розкритою. Насамперед дослідники зазначають, що поняття влади застосовується лише до відносин між людьми.

Це відображено у соціологічній літературі, де найбільш поширеним є підхід, згідно з яким влада розглядається як суспільні або вольові відносини між людьми, що має ряд специфічних якостей. Такий підхід у цілому є дуже правильним, але настільки абстрактним, що мало пояснює природу влади. Він зосереджує увагу швидше на чітко видимому моменті, що влада — завжди відносини, зв'язок. З цим важко не погодитися, адже влада схожа на любов або ненависть і передбачає для свого виявлення щонайменше двох суб'єктів. Однак залишається невирішеним питання про природу влади, що виявляється в суті конкретних відносин.

Водночас причина прояву влади і її початкова сутність як перехід від невлади до влади залишається невідомою. Мабуть, не до кінця прояснює це питання і розгляд влади як засобу функціонування будь-якої соціальної

спільноти, що полягає у підпорядкуванні волі окремих осіб та їх об'єднань керівній у цьому співтоваристві волі [1]. У цьому підході, безперечно, також полягає позитивне знання: влада використовується як засіб функціонування соціальної спільноти, але все ж залишається відкритим запитання: що таке влада? Тут слід звернути увагу також на абстрактність визначення, адже засоби функціонування соціальної спільноти не вичерпуються владою. Власність, організація, право, мораль тощо — також засоби функціонування соціальної спільноти. Думаю, не рятує також вказівка на керівну в суспільстві волю, позаяк прояв керівної волі має бути пояснено. Але співвідношення волі і влади — особливе питання, що потребує окремого розгляду.

Серед визначень поняття «влада» привертає увагу розгляд влади як здатності підпорядковувати поведінку і діяльність людей волі всього суспільства або окремого класу. Тут влада розглядається, власне, як властивість або стан, що дає можливість окремій волі підпорядковувати поведінку інших людей. Корисність цього підходу полягає в тому, що влада як категорія індивідуалізується серед інших соціологічних категорій.

Розгляд влади як здатності здійснювати волю підводить нас до необхідності досліджувати її структуру та джерела. Здатність і нездатність виявляються за певних станів суспільства і його суб'єктів. А це — вже більш глибокий підхід порівняно з розумінням влади як відносини. Але це явище, що розглядається як вольове, не пов'язане з матеріальними процесами.

Це, на мою думку, найважливіший недолік усіх понятійних підходів, що розглядають волю як визначальний наповнювач суті влади. Адже якщо суть влади зводиться до волі, то панувати завжди буде той, у кого ця здатність більш розвинена. Але суспільна практика в історичному зрізі не підтверджує такого висновку. Володарюють, дійсно, вольові та сильні, але тільки в тому разі, допоки їм вдається тримати в залежності підвладних. Якій залежності — це не головне. Головне в тому, що вольовий зовнішній прояв влади є можливим лише тоді, коли сформувалася залежність одного суб'єкта від іншого.

Якою ж є причина прояву залежності у суспільному житті? Вона є і простою, і складною, і очевидною, і глибоко прихованою за зовнішніми проявами. Найперша причина полягає в простому і буденному: факті необхідності задоволення потреб людей. Життєдіяльність окремої людини, колективних утворень або суспільства в цілому можлива лише при безперервному задоволенні різноманітних потреб. Проте можливості задоволення цих потреб у різних соціальних груп і навіть окремих осіб є неоднаковими. Способи та засоби задоволення потреб, що перебувають за межами можливості прямого вжитку суб'єктом матеріальних і духовних благ, формують постійний стан залежності одних учасників суспільних відносин від

інших, починаючи з окремої людини, сім'ї і піднімаючись до класового, міжнародного та іншого панування. «Здатність здійснювати волю», «можливість підкоряти своїй волі», «засіб функціонування соціальної спільноти», «суспільні відносини» — всі ці визначення влади є правильними, оскільки влада дійсно проявляється через них. Однак сутнісне ядро влади, що робить можливими форми її прояву і матеріалізує ці форми, міститься, на нашу думку, в іманентно, органічно властивій життєдіяльності людей загального зв'язку у формі постійно відновлюваної залежності між людьми, яка визначається способом виробництва матеріальних і духовних благ.

Такий підхід до сутнісного розуміння влади як залежність, що визначається необхідністю постійного задоволення потреб людини, через конкретні способи і засоби такого задоволення неминуче підводить нас до з'ясування співвідношення влади та інтересу. Так, якщо інтерес є залежністю між необхідністю задоволення потреб суб'єкта та можливістю їх задоволення через цілеспрямовану діяльність суб'єкта, то чим саме інтерес відрізняється від влади, зміст якої також наповнюється залежністю, що визначається необхідністю задоволення потреб? Річ у тім, що залежність, яка становить зміст інтересу, «працює» на рівні необхідності задоволення потреб і можливостей конкретного суб'єкта (особистість, група, клас), а залежність, яка становить зміст влади, «працює» на рівні: інтереси цього суб'єкта — можливості їх реалізації, що лежать у межах доцільної діяльності іншого суб'єкта. Чи зможу я задовольнити власні потреби, в яких формах і якими способами й засобами — це залежить переважно від мене, від моїх особистих якостей. Але чи ре-

алізуються ті з моїх інтересів, засоби і способи задоволення яких лежать у межах доцільної діяльності іншого суб'єкта, — від мене мало залежить, і я змушений підкоритися його вимогам, його умовам, щоб задовольнити власні потреби. Ця залежність і називається владою. Головна її змістова суть полягає в тому, що конкретний суб'єкт, в силу природних якостей (влада в сім'ї) або соціального становища (власність, доступ до знарядь насильства і примусу), має можливість надати або не надавати в моє розпорядження кошти чи інші засоби для задоволення моїх потреб.

Ця можливість не є безликою. Вона завжди пов'язана з матеріальним процесом: і капіталіст, що встановлює буржуазні порядки в суспільстві через приватну власність, і диктатор Піночет, який відбирає за допомогою армії законну владу в чилійського народу, і диктатор Б. Єльцин, який дав розпорядження розстрілювати законно обраний парламент, і викрадач літака, який фізичним насильством змушує екіпаж летіти в потрібному лише для нього напрямку, і батько, який примушує дитину до слухняності, реально роблять це тільки тому, які володіють матеріальними засобами, що звужують або розширюють можливості реалізації конкретних інтересів.

Але чому ж конкретні суб'єкти, групи, класи стають власниками засобів, які ставлять у залежність інші суб'єкти, групи, класи? Чому саме одні — володарі, а інші — підвладні? В кожний історичний момент це визначається рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, а безпосередньо — реальним результатом боротьби, суперечностей, зіткнень конкретних інтересів. Влада є способом фіксації стану врівноваженості конкретних соціальних сил, що перебувають у

постійній боротьбі. Чому в постійній боротьбі? Тільки з тієї причини, що способи і засоби задоволення потреб, тобто можливості їх задоволення, не є постійними. Вони змінюються як через матеріальний розвиток суспільства, так і через співвідношення сил у класовій, груповій, національній, расовій та інших видах соціальної боротьби.

Зрештою, влада — це сила, що породжена в горнилі зіткнення різних інтересів. Спосіб і форма співіснування інтересів, форма вираження інтересу, що переміг, стан влади, який визначається через категорії «сильна» і «слабка», «стала» і «тимчасова», «демократична» і «деспотична» тощо цілком залежать від інтересу, що переміг. Але при цьому слід врахувати, що якість влади, її особливості багато в чому можуть залежати від історичних традицій, звичаїв, звичок конкретної соціальної спільноти. Отже, якщо інтерес характеризує стан залежності між необхідністю задоволення потреб суб'єкта та способами і засобами задоволення цих потреб, які суб'єкт організовує через власну діяльність, то влада є залежністю між необхідністю реалізації інтересів конкретного суб'єкта суспільних відносин і способами й засобами цієї реалізації, які перебувають у межах повноважень спеціальних органів або певних осіб, що виражають співвідношення боротьби соціальних сил і зміст інтересу, що переміг.

Така інтерпретація змісту влади в цілому, на мою думку, не суперечить тим підходам, згідно з якими сутність і зміст влади виводяться зі змісту власності через політику, політичний класовий інтерес. Практично ці підходи також вказують на залежність між власністю та інтересом, політикою, класовими суперечностями, державою і, нарешті, владою. Слід погодитися з

тим, що в історії розвитку суспільства такі суспільні явища, як приватна власність, клас, класовий інтерес, держава, політична влада, формуються водночас і є логічною, а не тимчасовою схемою розвитку, яка показує перехід одного явища до іншого, що в людському суспільстві, наче у киплячому котлі, безперервно формуються і реалізуються соціальні інтереси [1].

Водночас цей перехід є вираженням тієї суспільної залежності, яка існує між найпростішою необхідністю задоволення потреб людей і найскладнішими, витонченими формами політичного панування. Істотним у з'ясуванні змісту влади є питання про її вольовий характер [2]. Будь-яка влада, зазначає М. Кейзеров, «в принципі ґрунтується на реальній спроможності проведення своєї волі, але аж ніяк не всяка реальна здатність здійснювати свою волю може розглядатися як влада. Суть справи — в конкретному механізмі формування і реалізації волі, у структурі відносин влади, в інституційному і правовому статусі влади» [3].

Більшість дослідників проблем влади вважає одним із основних її властивостей волю суб'єкта, який володає. Деякі автори зміст поняття влади зводять до волі, вважаючи, що «владою в найвужчому, точному і основному значенні цього слова є... лише відносини між владною і підвладними волями, нав'язування владної волі підвладним волям» [4].

Влада, поза сумнівів, є вольовими суспільними відносинами. «Тільки при такому розумінні влади можлива постановка питання про соціальну відповідальність її сторін і повне розкриття її соціальної суті» [5]. Однак важко погодитися з такою інтерпретацією волі в понятті влади, якщо врахувати, що воля суб'єкта майже

завжди обумовлена його інтересами. Так, К. Маркс неодноразово і переконливо зазначав, що пануюча воля повністю залежить від матеріального життя людей, способу виробництва та форми спілкування і є, власне, вираженням панівних загальних інтересів класу, що переміг. «Ті ж самі духовиди, які в праві і в законі вбачають панування якоїсь самодостатньої загальної волі, можуть побачити в злочині просте порушення права і закону. Насправді ж не держава існує завдяки панівній волі, а навпаки, держава, що виникає з матеріального способу життя індивідів, має також форму панівної волі. Якщо остання втрачає своє панування, то це означає, що змінилася не лише воля, а й матеріальне буття і життя індивідів, і лише тому змінюється і їхня воля» [6, 322–323].

Отже, матеріальні умови життя формують інтереси людей, що виражаються в сукупній панівній волі, яка у вигляді держави, права, політичних організацій утворює феномен політичної влади. Панівний інтерес потребує цих інститутів для того, щоб постати як інтерес усього суспільства. Соціально панівний клас (панівний насамперед в економіці) здатний реалізувати свої інтереси лише за допомогою політичної влади, подаючи їх як загальні. «Кожний клас, що прагне до панування,.. повинен насамперед завоювати собі політичну владу, для того щоб цей клас, у свою чергу, міг представити свій інтерес як загальний» [6, 32].

Необхідно звернути увагу на те, що формування державної волі та державно значущих інтересів збігаються. Вони збігаються вже тому, що панівна воля є формою та засобом вираження певних інтересів. Необхідно врахувати й те, що воля як здатність до вибору мети діяльності притаманна,

власне, всім соціальним суб'єктам. Однак панівною вона стає тоді, коли висловлює панівний інтерес.

Таким чином, цілком припустимо, що вольове вираження інтересів і є феноменом влади. Суб'єкт влади — це завжди носій панівного інтересу і панівної волі. Лише в такому поєднанні виникає можливість прояву примусу, насильства з боку носія влади. Без волі інтерес не має засобів примусу, а без інтересу воля не має сили примусу, вона не здатна сама створити залежність між необхідністю задоволення потреб і засобами їх задоволення. Саме завдяки тому, що інтерес, який перемиг, через вольове вираження здатний взяти під свій контроль засоби задоволення потреб інших суб'єктів, він стає власником такого соціального стану, як влада.

Отже, влада є поєднанням інтересу і волі, в якому воля постає засобом вираження інтересів. Ні воля, ні інтерес самостійно ще не можуть сформувати стан влади, однак, об'єднавшись і спрямувавши всі сили на встановлення контролю за формуванням і реалізацією інших інтересів, вони формують владу. Виходячи з цих міркувань, можна визначити зміст політичної влади. Вона буде вольовим вираженням інтересів панівного класу або більшості народу в діяльності державних, громадських органів, організацій, посадових осіб і громадян. Державна влада від політичної відрізняється не сутністю, а змістом та обсягом, напрямом діяльності.

Сутність влади є єдиною, вона виражається як залежність між необхідністю реалізації інтересів суб'єктів і можливістю їх реалізації, що контролюється носіями панівних інтересів і виражає їх панівну волю. Структурно влада містить три найважливіших елементи: панівний інтерес, панівна

воля, яка його виражає, і засоби забезпечення цього панування. Останнє найбільше притаманне будь-якій владі.

Примус як засіб забезпечення панівного інтересу і панівної волі, яка його виражає, — обов'язкова ознака будь-якої влади; в іншому разі, з одного боку, влада як панування інтересів і волі не зможе реалізуватися, а з другого — будь-яка влада як обов'язковий атрибут свого існування натрапляє на протидію, прагнення підвладних або вийти з-під контролю, або вкласти в свою поведінку власне розуміння реалізації влади. Ці передумови — необхідність реалізації панування інтересів і волі, а також протидія підвладних — і зумовлюють такий суттєвий елемент влади, як примус. Рівень примусу може бути різним: від прямого насильства і придушення до лише простої наявності засобів примусу, потенційної загрози його застосування. Але це не зачіпає загального підходу до розгляду засобів забезпечення панування інтересів і волі як сутнісного елемента влади.

Отже, міркування щодо сутності влади та її взаємозв'язку з інтересами передбачають аналіз й інших підходів, коли влада розглядається як вольове вираження інтересів.

Характеризуючи властивості влади, необхідно не випускати з поля зору, крім сутнісної, її змістовну основу. Будь-яка влада є не лише примусовою силою, а й творчою, що прагне відтворити ту систему суспільних відносин, які «підживлюють» її панування. Панівний інтерес і його авторитарне вираження через панівну волю потребує належної організації виробництва і тих суспільних відносин, що з нього випливають. Отже, влада проявляється не лише в насильстві, а й в організації спільних справ, у соціаль-

ному управлінні. Однак це вже інша тема — про способи і форми прояву влади. Ми ж можемо констатувати, що розгляд влади як залежності між суб'єктами з питань формування та реалізації інтересів дає можливість розглядати владу не лише як абстрактний феномен, а й як конкретне соціальне явище. А це означає, що,

знаючи сутнісний прояв влади, можна побудувати чітку модель того, чий інтереси і потреби вона виражає, кому служить, ким використовується, кого захищає, а кого пригнічує. У цьому сенсі це дослідження категорії «влада» залишається одним із найактуальніших і затребуваних у суспільній науці та практиці.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Байтин М. И.* Государство и политическая власть. — Саратов, 1972. — С. 132.
2. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. : в 50 т. — М., 1955–1981. — Т. 18. — С. 302.
3. *Кейзеров Н. М.* Власть и авторитет. — М., 1973. — С. 16.
4. *Семенова М. Н.* Государство и государственная власть в классово-антагонистическом обществе // *Философские науки.* — 1978. — № 6. — С. 15.
5. *Кейзеров Н. М.* Власть как объект социологического исследования // *Научный коммунизм.* — 1974. — № 3. — С. 105.
6. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. : в 50 т. — 2-е изд. — М., 1955–1981. — Т. 3.